

BIZNES SAMARADORLIKNING ILMIY MOHIYATI, TADBIRKORLIK FAOLIYATINI BAHOLASHNING ASOSIY KO'RSATKICHLARI VA USULLARI

Aminjonova Vazira Mamasidikovna

o'qituvchi, vaziramamasidikovna@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona, O'zbekiston

Annotatsiya: *Maqolada mamlakatimiz sanoat korxonalarini samaradorligining rivojlanish ko'rsatkichlari baholangan. Shuningdek, sanoat korxonalarini tashkiliy faoliyat samaradorligining mohiyati va tushunchasi, uning ko'rsatkichlarini baholash orqali biznes yuritishning muvaffaqiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Olimlarning «tashkiliy faoliyat samaradorligi»ni aniqlash masalasi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarining ahamiyati, tadbirkorlik faoliyati ko'rsatkichlarining tasnifi tahlil etilgan, uning o'ziga xos xususiyatlari va mavjud muammolari aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *korxonalar samaradorligi, tashkiliy samaradorlik, iqtisodiy samaradorlik, tashkilot faoliyati samaradorligi, samaradorlik, baholash, ishlab chiqarish.*

Аннотация. *В статье дана оценка показателей развития эффективности промышленных предприятий нашей страны. Также анализируются сущность и понятие эффективности организационной деятельности промышленных предприятий, успешность и эффективность ведения бизнеса путем оценки его показателей. Проанализирована значимость проводимых учеными научных исследований по вопросу определения "эффективности деятельности организации", классификации показателей предпринимательской деятельности, определены ее специфика и существующие проблемы.*

Ключевые слова: *эффективность предприятия, эффективность организации, экономическая эффективность, эффективность деятельности организации, результативность, оценка, производство.*

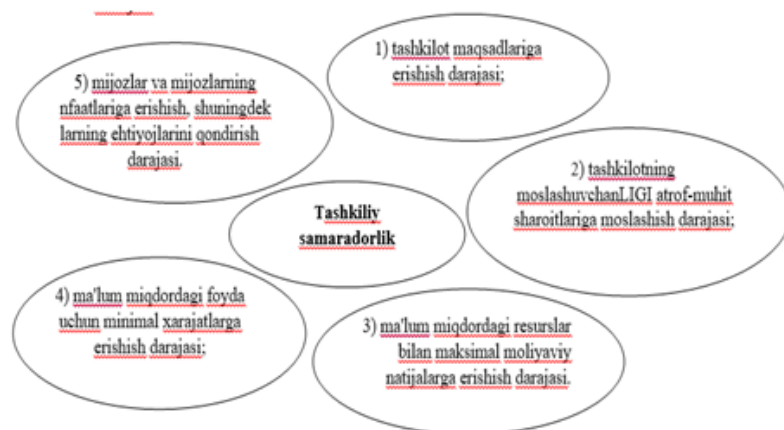
Abstract. *The article provides an assessment of the indicators of the development of the efficiency of industrial enterprises in our country. The essence and concept of the effectiveness of the organizational activities of industrial enterprises, the success and efficiency of doing business by evaluating its indicators are also analyzed. The importance of scientific research conducted by scientists on the issue of determining the "effectiveness of the organization's activities", the classification of indicators of entrepreneurial activity is analyzed, its specifics and existing problems are identified.*

Key words: *enterprise efficiency, organizational efficiency, economic efficiency, efficiency of organization activities, efficiency, evaluation, production.*

Tashkilotning tijorat faoliyatining asosiy maqsadi - bu olish mumkin bo'lgan eng yuqori moliyaviy natija (foйда). Buning uchun korxonalar ishlab chiqarish faoliyati jarayonida ma'lum hajmdagi mahsulot ishlab chiqaradi va u bozorda sotiladi. Tayyor mahsulot, xizmatlar va ishlarni ishlab chiqarish uchun esa turli resurslarni (moliyaviy, mehnat, moddiy, intellektual

va boshqalar) sarflash kerak bo‘ladi. Korxonaning moliyaviy natijasi va xarajatlari hajmi o‘rtasidagi farq asosida tijorat faoliyatining iqtisodiy samaradorligi shakllanadi.

Samarali bo‘lish, sizda mavjud resurslarni eng yaxshi yo‘lga qo‘yish orqali natijalarga erishishingiz mumkinligini anglatadi. Oddiy qilib aytganda, hech narsa isrof qilinmasa va barcha jarayonlar optimallashtirilsa, u narsa samarali bo‘ladi. Bunga pul, inson kapitali, ishlab chiqarish uskunalari va energiya manbalaridan foydalanish kiradi. “Tashkiliy faoliyat samaradorligi”ning mohiyati va tushunchasini shundan iboratki, uning ko‘rsatkichlarini baholash orqali biznes yuritishning muvaffaqiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Bugungi kunda «tashkiliy samaradorlik» tushunchasini aniqlashning bir nechta yondashuvlari mavjud:

1-chizma. «Tashkiliy samaradorlik» tushunchasini aniqlashning bir nechta yondashuvlari [4]

A.O.Yegorova «tashkiliy faoliyat samaradorligi» tushunchasini tijorat biznesini yuritish uchun rag‘batlantiruvchi yuqori sifatli biznes rivojlanishining ko‘rsatkichi sifatida belgilaydi. Korxonaning samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash biznes muvaffaqiyatini oshirish uchun mumkin bo‘lgan chora-tadbirlar va usullarni belgilash imkonini beradi. Tashkilotni boshqarishning strategik muammolari va vazifalarini hal qilish faoliyatning iqtisodiy samaradorligini aniqlash bilan uzviy bog‘liqdir [4].

V.Panina va M.I.Popovlar tadbirkorlar va menejerlar tomonidan qo‘llaniladigan turli mezonlarga ko‘ra «tashkiliy samaradorlik» tushunchasining kengaytirilgan tasnifini olib boradlar. Biz uchun korxonaning iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy samaradorligi, texnologik samaradorligi va ekologik samaradorligi aniqlanadigan «ta'sir doirasi» mezoni dolzarbdir [8].

V.V.Glushakning so‘zlariga ko‘ra, zamonaviy dunyoda «tashkilot faoliyati samaradorligi» tushunchasining ta'rifi o‘zgarib bormoqda. Tadbirkorlar oldida turgan shaxsiy maqsadlardan tashqari, jamiyatni o‘z ichiga olgan manfaatdor tomonlar oldidagi biznesning korporativ va ijtimoiy mas'uliyati mavjud.

1-jadval

Tadbirkorlik faoliyati ko‘rsatkichlarining tasnifi [9]

<u>Tasniflash xususiyatlari</u>	<u>Ko'rsatkichlar turlari</u>
<u>Biznes darajasi</u>	Global Mahalliy
<u>Xarajatlar nisbati</u>	Xarajati Resursli
<u>Hisoblash usuli</u>	Mutlaq Nisbiy
<u>Natija va sarmoyaning tarkibiy qismlarini hisobga olishning to'liqligi</u>	Umumiyshiruvchi Shaxsiy
<u>Baholash ob'ekti</u>	resurslardan foydalanish samaradorligi
	kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorligi
	innovatsivalarning samaradorligi
	operatsiya bitim, loyihaning samaradorligi
	umuman korxonaga va/yoki uning alohida turlari (ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy, investitsion) faoliyati samaradorligi
<u>Hisoblash bosqichi</u>	Loyihali Rejali Faktli
<u>Hisoblash usuli</u>	To'g'ri Teskari

Bundan kelib chiqqan holda korxonaga samaradorligi deganda aholining ijtimoiy ehtiyojlari bilan solishtirganda resurslar va materiallarning maqbul sarflanishi tushuniladi [3].

Tadbirkorlik faoliyatining jozibadorligi ma'lum bir biznesga sarmoya kiritgan shaxslarning uning natijalaridan qoniqish darajasiga bog'liq. Har bir investorning o'z maqsadlari va afzalliklari bor va o'z biznesini ochishda ma'lum yakuniy natija kutadi. Umuman olganda, biznes investorning ehtiyojlarini qanchalik qondirsa, u shunchalik samarali bo'ladi. «Samaralilik» tushunchasining o'zi uni qo'llash sohasiga qarab turli mualliflar tomonidan talqin qilinadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan samaradorlik - natija (ta'sir) va unga erishish uchun sarflangan xarajatlar (yoki resurslar miqdori) ko'rsatkichlarining nisbati [12, 705-bet].

«Samaradorlik» tushunchasining yana bir ta'rifini ko'rib chiqaylik. «Samaradorlik» - bu ma'lum bir jarayon yoki faoliyatning uning amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan xarajatlar va resurslar bilan bog'liq samaradorligini xarakterlovchi nisbiy ko'rsatkichdir. [9, 507-bet].

Shunday qilib, iqtisodiy samaradorlik faoliyat natijalari va uni amalga oshirish uchun sarflangan xarajatlar o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi. Tadbirkorlik faoliyatini baholash uchun ishlatiladigan ko'rsatkichlarning umumiy tasnifi quyida keltirilgan.

Global ko'rsatkichlar tizimi makrodarajani qamrab oladi, mahalliy ko'rsatkichlar esa aniq korxonalar samaradorligini aks ettiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiy samaradorlikni baholash uchun har xil yondashuvlar qo'llaniladi, ular xarajatlarga asoslangan va resurslarga asoslangan. Xarajat yondashuvi samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblashda natija ushbu natijani olish uchun sarflangan resurslar bilan bog'liqligidan kelib chiqadi.

Resurs yondashuvi olingan natijani sarflangan resurslar miqdori bilan emas, balki natijani olish jarayonida foydalanilgan resurslarning narxi bilan solishtirishni o'z ichiga oladi. Mutlaq ko'rsatkichlar tizimi olingan natijaning tabiiy va pul ifodasini ko'rsatadi. Nisbiy ko'rsatkichlar ishlatilgan resurslarning sifatini yoki rentabellik darajasini va sarflangan xarajatlarni tavsiflaydi.

Umumiyshiruvchi ko'rsatkichlar butun korxonaga samaradorligini tavsiflaydi va umumiy natijalar va iste'mol qilingan resurslar miqdorini hisobga oladi. Muayyan

ko'rsatkichlar har qanday aniq resurs, jarayon, bo'lim va boshqalarning ishlab chiqarish darajasini tavsiflaydi.

Korxonani moliyaviy boshqarish jarayonida uning kelajakdagi samaradorligini bashorat qilish, rejalashtirilgan joriy parametrlarni belgilash va amaldagi faoliyat natijalarini baholash kerak. To'g'ridan-to'g'ri va teskari ko'rsatkichlar hisoblashdagi farqlar bilan tavsiflanadi. To'g'ridan-to'g'ri bo'lganlar natijani xarajatlar bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi (daromad darajasi), teskarilari esa xarajatlarni natija miqdorini (resurslarni iste'mol qilish darajasi) o'z ichiga oladi.

Yuqoridagi har bir guruh biznes samaradorligini baholash mezonlari bo'lgan o'ziga xos ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. An'anaviy ravishda korxonada samaradorligini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin – rentabellik, xarajatlar darajasi, aktivlar nisbati, aktivlar aylanmasi koeffitsienti, kapital intensivligi, kapital unumdorligi, mehnat unumdorligi va boshqalar.

Moddiy-ishlab chiqarish resurslari va asosiy vositalarni baholash

Aktivlardan foydalanish savodxonligi, shuningdek, biznes muhitida an'anaviy ravishda qabul qilingan bir qator mezonlar asosida baholanadi.

Material iste'moli

Tovar ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun qancha haqiqiy xarajatlar sarflanganligini ko'rsatadigan umumlashtirilgan qiymat. Qoida tariqasida, ushbu jihatni o'rganish doirasida amalga oshirilgan korxonada yoki tashkilotning ishlash ko'rsatkichlarini tahlil qilish xarajatlar moddalarini qisqartirish uchun potentsial zaxiralarni aniqlash va xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan qo'shimcha tejash yo'llarini topish imkonini beradi.

Tovar mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlar

Avvalgisiga o'xshash texnika, lekin to'liq ro'yxat va elementlar sonini o'z ichiga olgan nomenklatura registrida qo'llaniladi. U «umumiy o'rtacha qiymat» shaklida o'rtacha qiymatlarni yoki tahlil maqsadlariga qarab ma'lum bir pozitsiya uchun o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatadi.

Aylanma mablag'lar aylanmasi

Tashkilot o'zining asosiy faoliyati uchun xom ashyo sotib olishga investitsiya qilgan o'z mablag'larini qanchalik tez qaytarishini ko'rsatadigan ko'rsatkich. Kunlarda ko'rsatilgan natijalar qanchalik kichik bo'lsa, ishlab chiqarish hajmi o'zgarishsiz qolishi sharti bilan to'liq ish uchun zarur bo'lgan minimal miqdor deb hisoblangan umumiy miqdor shunchalik kichik bo'ladi.

Kapitalning intensivligi va kapital unumdorligi

Bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan yana ikkita ko'rsatkich. Birinchi holda, biz bir rubl uchun ishlab chiqarilgan asosiy vositalar sonini aks ettiruvchi indeks haqida gapiramiz. Hisoblash uchun ishlab chiqarish fondi aktivlari va sotilgan tovarlarning o'rtacha tannarx ko'rsatkichlari taqqoslanadi. Kapital unumdorligi, o'z navbatida, shakllanayotgan mahsulot tannarxining asosiy ishlab chiqarish maydonlarining o'rtacha yillik narxiga nisbati sifatida hisoblanadi.

Kapital-mehnat nisbati

Kapitalning mehnatga nisbati sifatida ham tanilgan bu ko'rsatkich o'rtacha yillik xarajatlar qiymati va xodimlarning o'rtacha soni nisbati natijasidir. Oddiy qilib aytganda, u bitta xodimga asosiy vositalarning jami qanday ulushi to'g'ri kelishini aniqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari samaradorligini oshirish bo'yicha xom ashyoning ahamiyatlilik va xarajatlarning minimal qiymatini aniq hisob-kitoblar asosida aniqlab, resurslardan samarali foydalanish yo'llarini ishlab chiqish mintaqa sanoat korxonalarining samaradorligi oshishini imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, sanoat korxonalarida ishlab chiqarish texnologiyalarini yangilashda texnologiyalarni almashtirishning afzallik ko'rsatkichi va mutaxassislar fikri kelishuvchanligi yoki konkordatsiya koeffitsiyentini hisoblab chiqilishi mintaqa sanoat korxonalarida ishlab chiqarish texnologiyalarini samarali almashtirish, sanoat korxonalarida innovatsion guruhlar tashkil etilib, uning asosida sanoat korxonalarini rivojlantirish tadbirlari olib borilsa, sanoat korxonalarini rivojlantirish imkoniyatlari oshadi va ularda mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llarini aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Fikrimizcha, sanoat majmuasi korxonalarining eksport va ilmiy-texnik salohiyati, moliyaviy barqarorlik darajasi, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash darajasi, innovatsiya dasturlari sifati kabilar bilan belgilanadi. Sanoat majmuasi korxonalarining samaradorlik ko'rsatkichlarini ta'minlash – bu milliy iqtisodiyot samaradorligining muhim yo'nalishidir. Uni amalga oshirish uchun majmuaviy hukumat dasturini ishlab chiqish zarur deb hisoblaymiz. Sanoat korxonalarining innovatsiya salohiyatini atroflicha baholash asosiy yo'nalishlari sifatida xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Олимова, Н. Х., & Аминжонова, В. М. (2023). Тадбиркорлик фаолияти ривожлантиришнинг назарий-услубий асослари. *Scientific progress*, 4(4), 335-341.
2. Olimova, N. (2024). Biznesni yuritishda korxonalararo integratsion jarayonlarni rivojlantirish masalalari, «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali, Том 1 № 1, 07.02.2024, <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/815>
3. Глушак В.В. Экономическая сущность эффективности деятельности организации. / В.В. Глушак // Молодой ученый. – 2019. – №14 (252). – С. 97–99.
4. Егорова А.О. Понятие и сущность эффективности деятельности предприятия. / А.О. Егорова // Вестник магистратуры. – 2017. – №12–3 (75).
5. Олимова, Н. Х., & Юлдашев, Д. Т. (2016). The role of small business and private entrepreneurship in the economic activities. *Молодой ученый*, (9), 682-683.
6. Олимова, Н., & Аликулов, Б. (2023). Оилавий тадбиркорлик салоҳиятидан фойдаланиш зарурияти ва йўллари. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(5 Part 3), 154-158.
7. Олимова, Н. Х., & ўғли Абдухалилов, Н. Х. (2023). Бизнесни юртишда кооперацион алоқаларини моделлаштиришни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(5), 181-192.

8. Панина И.В. Определение сущности понятия «экономическая эффективность» для целей анализа эффективности деятельности коммерческих организаций. / И.В. Панина, М.И. Попов // Современная экономика: проблемы и решения. – 2016. – №4 (76). – С. 168–177.
9. Рогуленко Т.М., Позов Д.А. Оценка эффективности бизнеса. // Вестник ГУУ. [Электронный ресурс], 2015. № 4. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-biznesa/> (дата обращения: 17.04.2019).
10. Словарь финансово-экономических терминов. / Шаркова А.В., Килячков А.А., Маркина Е.В. М.: Дашков и К, 2017. 1168 с.
11. Современный экономический словарь. / Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2019. 512 с.
12. <https://www.cleverence.ru/articles/biznes/ot-chego-zavisit-effektivnost-predpriyatiya-osnovnye-pokazateli-i-metodiki-otsenki-deyatelnosti-bizn/v>